

Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış

Öğr.Gör. Mehmet GÜNAYDIN*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu devrinde, Trabzon sancağına bağlı Of Kazası'ndaki medreselerin, din eğitimi ve öğretimi açısından son derece fonksiyonel olduğunu söylememiz mümkündür. Yaklaşık üç asırlık bir geçmişe ve geleneğe sahip olan bu medreselerde yetişen âlim ve hocaların ülkemiz genelindeki din hizmetlerine önemli katkıları olmuştur. Bu çalışmamızda yörenin tarihi, dini-kültürel yapısı, medreselerin etkinliği, medrese-tarikat ilişkileri vb. konular açıklanmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Of Medreseleri, Maraşlı Osman Efendi, Oflu Âlimler*

A Overview on Historical Functional of Madrasah of Of

Abstract

It is possible to say that the madrasah (religious schools) in Of district of Trabzon sanjak in Ottoman period were very functional. The religions scholars in these schools which it has opened for three centuries, contributed to national religious education and religious services. In this paper we will try to explain historical and religions-cultural construction of that district and the education in this madrasahs

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Öğretim Görevlisi.

and scholars and relation ship between activity of madrasah and sect of sophisms.

Keywords: *Madrasah of Of, Maraslı Osman Efendi, The Religious Scholars of Of*

1. Giriş

Trabzon'un Of ilçesi,¹ gerek Osmanlı dönemi ve gerekse Cumhuriyetin kuruluşundan sonra din eğitimi ve öğretiminde önemli ağırlığı olan ilim merkezlerinden biridir. Of medreselerinde yetişen yüzlerce âlim, ülkemizin pek çok yöresinde görev yapmış olup, "Of Uleması" ve "Ofu Hocalar"² adıyla ün yapmışlardır.³ Özellikle 1950'li yıllardan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında görev üstlenenlerin, toplumun dini düşünce yapısına değerli katkı sağladıkları söylenebilir.

Çalışmamızda yörenin tarihi, dinî-kültürel yapısı ve medreselerdeki eğitim-öğretim hakkında bilgi verilerek bu önemli katkının arka planını irdelemeye gayret edeceğiz. Bunun yanı sıra medrese ve müderrislerin kütüphaneleri, medrese-tarikat ilişkileri ve medreselerin gerileme nedenleri eldeki kaynaklar çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

¹ Of'un tarihi ve kültürünü araştırırken daha önce Of'a bağlı olan Çaykara, Dernekpazarı ve Hayrat ilçelerini de dikkate almak gerekir.

² "Ofu Hocalar" diye nitelendirilen din hocaları ile günümüz "Ofu Hoca" tiplemesi arasında hiçbir irtibat söz konusu olmayıp, tarihi dokuyu zedelemeye çalışmanın boş bir gayret olduğunu belirtmekte yarar görüyoruz. Bu açıdan konuyu kısmen irdeleyen bir çalışma için bkz. Düzenli, Yahya, "Mandan Hoca'dan Günümüze Ofli Hoca: İronik Şablonun Ötesi", Temel Kimdir, Editör: Ömer Asan, Heyamola Yay., İstanbul, 2006, 92-129.

³ Bu hocaların büyük çoğunluğunun, 1948 yılında Of'tan ayrılarak kaza statüsüne getirilen ve sahilden 27 kilometre içeride bulunan günümüz Çaykara ilçesinin sınırları içerisinde yaşadıkları belirtilmelidir.

2.1. Of'un Tarihine Kısa Bir Bakış

Kaza merkezi hariç, Of'un yerleşim tarihi Trabzon'unki kadar eskidir. Bunun en önemli delillerinden biri Cenevizliler'e ait olduğu söylenen ve sahilde bulunan "Kalecik" adını taşıyan kaledir. Kaza merkezi ise günümüzden yaklaşık 230 yıl önce yaşayan Bilal Efendi'nin⁴ Solaklı deresini takip ederek güneyden kuzeye yani sahile doğru açtığı bir yol ile kurulmaya başlanmıştır.⁵

1453 yılında gerçekleştirilen İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet, Anadolu'nun birliği ve bütünlüğü konusunda bazı girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan biri, Bizans'ın bir devamı mahiyetinde olan Trabzon Rum Devleti'ni ortadan kaldırıp, Kafkasya ve İran'a açılan kapıyı ele geçirmektir.⁶ Rum Devleti'nin Osmanlılar tarafından fethedileceğini anlayan Kral Yâni, kardeşi David'i İstanbul'a göndererek yıllık üç bin altın cizye vermeyi teklif etti. Ancak Fatih, bu devletin ortadan kaldırılmasına karar vermişti. Nitekim bu sıralar Rum Devleti ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı birlik olmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.⁷ Bunun üzerine Fatih, 26 Ekim 1461 tarihinde Trabzon'u fethederek Osmanlı topraklarına katmıştır. Fethin ardından Trabzon ve yöresi "Trabzon San-

⁴ Şair Bilal Efendi, Çaykara ilçesinin Maraşlı köyünden olup, Yusuf ile Züleyha kıssasını nazmetmiştir. Bilgi için bkz. Cansız, Mustafa, "Of Kazasının Umumi Tarihçesi", İnan, Trabzon Halkevi Kültür Dergisi, Yeni Seri Sayısı: 38, Mart 1948, 11-14. Ayrıca Bilal Efendi'nin nazm halindeki Hz. İbrahim, Hz. Musa, ... kıssalarını içeren peygamberler tarihi ile ilgili yazma nüshası arşivimizde mevcuttur.(Müellif)

⁵ Cansız, **a.g.m.**, 11-14. Of tarihi hakkında yazılan ilk ciddi makaledir.

⁶ Öksüz, Hikmet, "Tarihi Seyir İçinde Çaykara", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I, 16-19 Temmuz 2002, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 17-44.

⁷ Trabzonlu Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, İmran Matbaası, İstanbul, 17 Şaban 1297, 55-59; Karşılaştırmalı, Büyük Larousse, *Trabzon Rum İmparatorluğu*, Milliyet Yay. 1986, 22, 11670-71.

çağı” adı altında bir idari birim olarak Osmanlı Devlet sistemi içerisinde yerini almıştır.⁸ Bu idari sistem içerisinde Of, kaza statüsüne getirilmiştir. Trabzon’un 55 kilometre doğusunda yer alan Of, kaza olma konumunu halen sürdürmektedir.

2.2 Of’un İslamlaşması ve Maraşlı Osman Efendi

Trabzon’un Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce Of’ta Hıristiyan dinine mensup halkın⁹ yaşadığı ve bununla birlikte uzun asırlar önemli Hıristiyan din adamlarının burada yetiştiği rivayet edilmektedir.¹⁰ Nitekim yörenin değişik yerlerinde kilise harabelerine rastlamak mümkün olmakla birlikte konuyla ilgili bir araştırma yapılmış değildir.¹¹ Bu bağlamda Hayrat ilçesine bağlı Yarlı(Yığa) Köyü’nün bir kenarında ve hakim bir mevkide Rum kilisesi bulunmaktaydı. Bu kilisenin Trabzon ve çevresindeki Rumlar üzerinde önemli bir ağırlığı vardı. Yılda bir iki kez her taraftan gelen Hıristiyan Rumlar bu kilisede ayin yaparlardı. Rumların mübadele gereği bölgeden gitmeleri neticesinde kilise yıkılmıştır.¹² Yörenin önemli kiliselerinden biri de Dernekpazarı’nın Güney Mahallesi’nde bulunuyordu. Ancak zaman içerisinde bu kilisenin çok az bir kalıntısı günümüze kadar gelmiştir.¹³

Of halkı, Fatih Sultan Mehmet’in Trabzon’u fethin-

⁸ Öksüz, **a.g.m.**, 17-44.

⁹ Trabzon’un fethinden önce Of’ta yaşayan halkın kimler olduğu konusunda çok önemli tespitler için bkz. Cansız, **a.g.m.**, 11-12; Ayrıca bkz. Bostan, M. Hanefi, “Çaykara ve Dernekpazarı Tarihi”, Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yay., Hazırlayanlar: Hasan Hüsnü Durgun-İsmail Sarı-Orhan Durgun, Seçil Ofset, İstanbul, Aralık, 2005, 17-20.

¹⁰ Bostan, M.Hanefi, “XV-XVI. Asırlarda Çaykara’da İslamiyet ve Maraşlı Şeyh Osman Efendi”, Çaykaralılar, Sayı:7, 19, Temmuz 1994.

¹¹ Umur, Hasan, *Of ve Of Muharebeleri*, Güven B., İstanbul, 1949, 14.

¹² Umur, **a.g.e.**, 30.

¹³ Düzenli, Fahri, “Güney Mahallesi”, Dernekpazarı Köyleri Kültür ve Dayanışma Vakfı Haber Bülteni, Mayıs 1996, Sayı:7, 14.

den yaklaşık yüz sene sonra M. 1553 (H.960) yıllarında İslâm dinine girdi. Maraşlı bir Türk âlimi olan Osman Efendi namında bir zat, Bayburt yoluyla yöreye geldi. Osman Efendi, Of'un en mutaassıp papazlarıyla günlerce ve samimi bir hava içerisinde dini münakaşalar yapmıştır. Her ne kadar Hıristiyan din adamları Osman Efendi'ye biraz tepki göstermişlerse de sonuç itibariyle Osman Efendi, Of'un önde gelen papazlarının İslam dinini kabul etmelerine vesile olmuştur. Bunu gören yöre halkının çoğunluğu da İslâm dinine girmiştir.¹⁴ Esasen din değiştirme olgusu kolay bir hadise değildir.¹⁵ Dolayısıyla Of'uların İslam dinini hiçbir baskıya maruz kalmadan kabul etmelerinin anlamlı olduğu ve sebeplerinin irdelenmesi gerektiği kanaatindeyiz.¹⁶

Yörenin Türkleşmesi ve İslâmlaşması 16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmiştir. Buna en önemli katkıyı sağlayan kişinin Maraşlı Osman Efendi olduğunu söylememiz mümkündür. Osman Efendi Maraş'ta yetişip ilim tahsil etmiş, zamanın müderris ve ilim adamlarından eğitim almıştır.¹⁷ Of ilçesi ve özellikle Çaykara'nın Paçan(Maraşlı) Köyü ve çevresinde derin izler bırakan Osman Efendi, M. 1552-1553'lü (H. 960), yıllarda vefat etmiş ve köy camii önünde türbesi yapılmıştır. Paçan Köyü bu yüzden Maraşlı adını almıştır.

¹⁴ Şakir Şevket, **a.g.e.**, 98; Cansız, **a.g.m.**, 11-14.

¹⁵ Bkz. Kirman, M. Ali, "Din Değiştirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Dini Araştırmalar*, C.6, Sayı 18, Ocak-Nisan 2004, 80.

¹⁶ Önemli değerlendirmeler için bkz. Cansız, **a.g.m.**, 11-14.

¹⁷ Albayrak, Haşim, *Of ve Çaykara I*, Cantekin Matbaası, Ankara, 1986, 161; Sandaloğlu, Osman, *Maraş'ta Saçaklızadeler ve Eski Maraş Alimleri*, Hazırlayan: Yaşar Alpaslan, Ukde yayınları, Kahramanmaraş, 2009; Albayrak, Haşim, *Saçaklızadeler*, Babıali Kitaplığı, İstanbul, 2009. Bu kaynaklarda Maraşlı Osman Efendi'nin Maraşlı bir alim olan Saçaklızade Mehmet Efendi'nin kardeşi olduğu belirtilmekte ise de bu doğru değildir. Zira Maraşlı Osman Efendi 16. yüz yılda yaşamıştır. Mehmet Efendi ise 1732 yılında vefat ettiğine göre aralarında bir buçuk asırdan daha fazla bir zaman dilimi söz konusudur.

Öte yandan Maraşlı Osman Efendi ile ilgili değişik rivayetler söz konusudur.¹⁸ Bu rivayetler içerisinde en dikkat çekici olanı, yörenin Maraş'tan gelen üç kardeş ve özellikle Maraşlı Köyü'nde medfun bulunan Osman Efendi tarafından Müslümanlaştırıldığı şeklindeki rivayettir. Bu konuda ilk olarak yazılı bilgi veren Şakir Şevket, Maraşlı Osman Efendi'nin Of bölgesini İslamlaştırdığı hususunun mukayyet¹⁹ olduğunu belirtmekle birlikte, nerede kayıtlı olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak yöre insanları arasında bu rivayetin nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelmiş olması, sıhhatinin güçlü olduğunu göstermektedir.²⁰ Aynı zamanda Osman Efendi'nin, Hıristiyan din adamlarının İslam dinine girmesi konusunda muvaffak olması, hem İslam dinini hem de Hıristiyanlığı iyi bildiğinin bir kanıtıdır.

Osman Efendi'nin din âlimi olmasının yanında gönül insanı olduğu, bu nedenle "Şeyh Osman Baba" olarak da anıldığı ifade edilmektedir.²¹ Buradan hareketle şu hususu belirtmek isteriz: Bilindiği üzere Müslüman Türkler, bir beldeyi fethettikleri zaman oranın halkına din değiştirme konusunda bir baskı yapmamışlardır. Çünkü "dinde zorlama yoktur"²² anlayışı İslâm dininin en temel prensiplerinden biridir. Nitekim Of kazası civarında İslâm dininin yayılması için zorlama ve şiddet hareketleri olmamıştır. Hıristiyanlar, Solaklı ve Baltacı derelerinde dinlerini, dillerini, adetlerini, kiliselerini ve hatta mekteplerini Yunanistan ile yapılan mübadele gereği yöreden ayrılanlara kadar korumuş-

¹⁸ Umur, **a.g.e.**, 8 vd; Aynı yazarın *Of Tarihi Vesikalar ve Fermanlar*, Güven Basımevi, İstanbul, 1951, 21, 22; Albayrak, *Of ve Çevresine İslamiyet'i Yayan Kahramanmaraşlı Saçaklızadeler*, Babıali Kitaplığı, 2. Baskı, İstanbul, 2009, 24 vd.

¹⁹ Şakir Şevket, **a.g.e.**, 98.

²⁰ Umur, *Of ve Of Muharebeleri*, 9.

²¹ Bostan, **a.g.m.**, 18-21.

²² K; 2/256.

lardır. Eğer baskı ve şiddet görmüş olsalardı Hıristiyan olanların bölgede yaşamaları mümkün olmayabilirdi.²³ İslam dininin dünyanın hemen her yönüne doğru yayılması, savaştan ziyade din âlimleriyle tüccarların sessiz ve gösterişten uzak faaliyetlerinde görmek gerekir.²⁴ Bu itibarla Müslüman olmayan yörelere İslâm dinini tebliğ etmek için dini iyi bilen derviş ruhlu insanların gönderildiği bir vakıdır. Bu âlim ve derviş ruhlu tüccarlar, gerek yaşantı ve gerekse ilmî kişilikleriyle halka örnek olmuşlardır. İşte Maraşlı Osman Efendi'yi böyle bir görevi yüklenen kişi olarak değerlendirmek mümkündür.

Bugünkü Çaykara ilçesinin Maraşlı Köyü'nde medfun bulunan Osman Efendi'nin mezar taşına din bilgini Mustafa Cansız'ın²⁵ yazdığı mısralar şöyledir:

“Of'a imanı, İslâm'ı getirdi
Kemalin membaı Maraşlı Osman
Ne kudsî kudrete malikti hayret!
Boyun eğmişti bir görmede ruhban
Dokuz yüz altmış idi hicri yıllar
O'nu rahmetlere gark etti Rahman.”

Osman Efendi, *Ehl-i Sünnet*²⁶ ekolünden olup, bu bölgeye Sünnî İslâmlığı yaymıştır. Bu ekol tarihi süreç içerisinde muhafaza edilmiş ve yakın tarihe kadar bölgede yetişen din âlimlerinin ülkemiz genelinde bir ağırlığının oldu-

²³ Umur, Of ve Of Muharebeleri, 17.

²⁴ Arnold, T. V., *İntişarı İslam Tarihi*, Terc. M. Halil Halid, Sebülürreşad Kitabevi Neşriyat, İstanbul, 1343, 8.

²⁵ Mustafa Cansız'ın hayatı hakkında bkz. Günaydın, Mehmet, *Cansız Hoca*, Heyamola yay. İstanbul, 2007.

²⁶ Hz. Peygamber ve ashabının, dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler' diye tarif etmek mümkündür. Bilgi için bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, “*Ehl-i Sünnet*”, *DİA*,10, İstanbul, 1994, 525 vd.

ğunu belirtmek isteriz.²⁷

Maraşlı Osman Efendi'nin bölgeye geldiği ve yöre halkının İslamlaşmasına katkı sağladığı kanaatimizce doğru bir yaklaşımdır. Ancak şu hususu ifade etmekte de yarar görüyoruz: Tarihteki önemli olayları tek faktörle açıklamak yanıltıcı olabilir. Daha doğrusu Of halkının İslamlaşmasında Osman Efendi'nin katkısı vardır ama daha değişik etkenlerin olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. İlk etki eden unsur, sembol olarak kabul edildiği için yöreyi İslamlaştıranın Maraşlı Osman Efendi olduğu şeklindeki değerlendirme gerçekçi gözükmemektedir. Ancak Osman Efendi'nin yörenin İslamlaşmasına yaptığı katkının yanı sıra Osmanlı devletinin iskân politikaları çerçevesinde Müslüman Türk ailelerinin bölgeye yerleştirildiği de bilinen bir husustur. Bunlar arasında Çepni ve Peçenek soyundan gelenlerin ağırlıklı olduğu ifade edilmektedir.²⁸ Bu politikanın yöre halkının Müslümanlaşmasına da önemli etkileri olmuştur. Bunun yanı sıra bir Selçuklu şehri olan Bayburt'un bölgeye yakın olmasının süreci hızlandırmada etkili olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Maraşlı Osman Efendi de Of'a Bayburt üzerinden intikal etmiştir.

3. 1. Of Medreseleri ve Yetiştirdiği Âlimler

Ders okutulan yer anlamına gelen "medrese"nin²⁹ eğitim müessesesi olarak ilk defa nerede, ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı konusunda değişik görüşler ileri sürülmektedir.³⁰ Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlik-

²⁷ Cansız, **a.g.m.**, 11-14; Günaydın, "Saçaklızade Şeyh Osman Efendi", Dört Mevsim Maraş, Yıl 1, Sayı 2/Bahar, İstanbul 2004, 62-63.

²⁸ Cansız, **a.g.m.**, 12; Umur, **a.g.e.**, 5 vd.; Bostan, M. Hanefi, "Boyun Eğmişti Bir Görmede Ruhban", Tarih ve Medeniyet, Sayı: 44, Kasım 1997, 21.

²⁹ Develioğlu, Ferit, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1980, 715; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay. İstanbul, 1978, 1315.

³⁰ Taşdemirci, Ersoy, "Medreselerin Doğu Kaynakları ve İlk Zamanlar",

te eğitim ve öğretim kurumu olan medreselerin açılmasına başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yükselmesinde ve Türk-İslâm medeniyetinin teşekkülünde bu eğitim ve öğretim müesseselerinin büyük rolü olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş devrinden itibaren başlayan kültür hareketleri çeşitli safhalar geçirmiştir. Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra eğitime önem vermişler, kısa zamanda şehir, kasaba ve köylerde muhtelif seviyede öğretim müesseseleri kurmuşlardır. Ayrıca ilim bakımından ileri İslâm ülkelerinden âlimlerin davet edildiğini görmekteyiz. Türklerin ilim adamlarına olan hürmetlerini duyan Maverâünnehir, İran, Mısır, Suriye ve diğer bölgelerden yetişmiş âlimler kalkıp Anadolu'ya gelmişlerdir. İlk devir Osmanlı âlimlerinin yetişmesinde bu seyyah âlimlerin çok faydası olmuştur. Horasan, Buhara, Harzem ve Herat gibi yerlerden Anadolu'nun muhtelif yerlerine ve özellikle Amasya'ya pek çok âlim gelmiş ve bunların verdiği öğretim sayesinde mahalli ilim adamları yetişmiştir.³¹

İlk Osmanlı âlimlerinin yetişmesinde seyahatler de önemli rol oynamıştır. Nitekim birçok Anadolu Türk çocuğu İslâm coğrafyasının belli başlı ilim merkezlerine giderek oralarda yetişmişler, daha sonra gelip açılan medreselere müderris olarak tayin edilmişlerdir.³²

Of yöresinde eğitim-öğretim tarihine ışık tutacak en önemli yapılar, camilerin hemen yanı başında inşa edilen ve halen "medrese" olarak anılan eserlerdir. Bölgede inşa edi-

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2, Kayseri, 1988, 269-278.

³¹ Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No:3101, İstanbul, 1984. 6,7; Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK. Basımevi, 1988.

³² Bilge, **a.g.e.**, 6,7.

len en eski cami, Çaykara ilçesinin Akdoğan Köyü, Kovacık mahallesinde bulunmaktadır. 1650 yılında inşa edilen cami ve medrese bölgenin eğitim tarihi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bunun haricinde Dernekpazarı ilçesine bağlı Çalışanlar ve Taşçılar köyleri³³ ile Kondu ve Güney Mahal-
lelerindeki camilerin bitişiğinde bulunan ve halen muhafaza edilen medreseleri örnek göstermemiz mümkündür. Bu yapılar günümüzde vakıflar tarafından tarihi eser olarak koruma altına alınmışlardır.³⁴

Tarihi süreç içerisinde pek çok müderrisin tedrisatı evlerinde sürdürdüğü bilinen bir husustur.³⁵ Bu durum Of yöresindeki müderrisler için de geçerliydi. Dernekpazarı ilçesi Güney Mahallesi'nde Efendioğlu Ali Şakir Efendi'nin³⁶ 1899 yılında inşa ettiği evin bir bölümünü öğrencilerin ders okuyacağı şekilde yaptırmış ve burada tedrisatını devam ettirmiştir. Bunun yanı sıra Çaykaralı Hacı Hasan Efendi diye bilinen Hasan Rami Yavuz, tedrisatını Akdoğan kö-

³³ Sarı, İbrahim, "Tarihi Süreçte Eğitim-Öğretim", Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yay., Hazırlayanlar: Hasan Hüsnü Durgun-İsmail Sarı-Orhan Durgun, Seçil Ofset, İstanbul, Aralık, 2005, 121-155.

³⁴ Bölgedeki tarihi yapılarla ilgili olarak bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Cami ve medreseler ahşap yapılar olup, özellikle camiler oyma sanatının en güzel örnekleridir. Zaman içerisinde değişik sebeplerle yıkılmaya yüz tutan bu eserleri onarıp geleceğe aktarmaktan ziyade yıkılıp yerlerine betonarme cami ve Kur'an kursları inşa edilmiştir. Bu itibarla bizi eskiye götürecek tarihi eserlerden mahrum olduğumuzu üzülerek belirtmek isteriz. Of'un en önemli ilim merkezlerinden biri olan Uğurlu beldesindeki medrese yıkılarak yerine betonarme bir bina inşa edilmiştir. Sadece Merkez Camii yanında 1958 yılında inşa edilen iki katlı ahşap diyebileceğimiz yapı ve Ahmet Ziyauddin Gümüşhanevi tarafından 1868 yılında taş bina olarak yaptırılan kütüphane restore edilerek günümüzde muhafaza edilmektedir. Bkz. Günaydın, *Karadeniz Güneşi Reisü'l-Kurra Mehmet Rüştü Aşıkutlu'nun Hayatı ve Din Eğitime Katkıları*, Selçuk Ofset Matbaası, Kahramanmaraş, 2004, 27.

³⁵ Çelebi, Ahmet, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Terc. Ali Yardım, Damla Yay. İstanbul, 1983, 58-63.

³⁶ Günaydın, "Kondu'lu Ali Şakir Efendi", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, Eser Ofset, Trabzon, 475-481.

yündeki kendi evinin alt katındaki medresesinde yürütüyordu.³⁷ Bu yapılar günümüzde de varlığını korumaktadır.

Of'un, İslamiyet'i kabul etmeden önce Hıristiyan din adamlarının yetiştirildiği merkezlerden biri konumunda olduğunu belirtmiştik. İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra bu durum medreselere dönüşerek 20. yüz yılın son çeyreğine kadar devam ettiğini söylememiz mümkündür. Yörede ilk tedarisatın Maraşlı Şeyh Osman Efendi tarafından gerçekleştirildiği ifade edilebilir. Bunun haricinde din tahsili yapmak isteyen kişilerin Amasya, Erzurum, Kayseri, Konya ve İstanbul illerine gittiklerini icazet silsilelerinden anlıyoruz. Din âlimi Mustafa Cansız'ın icazet silsilesindeki³⁸ sondan başa doğru beşinci kişinin Kayserili olması dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra Süleyman b. Yusuf et-Tabzonli el-Ofi ez-Zebeşkevi, Kitabu'l-Mantık ve Kitabu'l-İstiare adlı eserlerini H. 1133 (M. 1720) tarihinde Kayseri'de kaleme almıştır.³⁹ Ayrıca kütüphanemizde bulunan yazma eserlerde, Efendioğlu Mehmet Efendi'nin 1850'li yıllarda Amasya'ya ilim tahsili için gittiği ve Kur'an kıratı ile ilgili bazı eserleri istinsah ettiği anlaşılmaktadır. Yine İsmail Hakkı Efendi adlı müderrisin icazetindeki beşinci kişinin Konevi⁴⁰ olması Oflu talebelerin ilim tahsili için değişik merkezlere gittiklerini ortaya koymaktadır. Bölgede tahsil imkânı olmasına rağmen, önemli ilim merkezlerine gidilmesi, ilme

³⁷ Yavuz, Yunus Vehbi, *Çaykaralı Hacı Hasan Efendi*, Birinci Kitap, İHVAK Yayın No: 004, Hacı Hasan Efendi Külliyyat: 04, İstanbul 2004, 72.

³⁸ Günaydın, *Cansız Hoca*, Heyamola Yay., İstanbul, 2007, 59.

³⁹ *Hafız Ali Efendi Yazma Eserler Kataloğu*, (Komisyon), Kahramanmaraş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Y., Kahramanmaraş, 2007, 47, 359, 360.

⁴⁰ Bakkaloğlu, İ.Hakkı, "Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnameler", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I, 16-19 Temmuz 2002, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 337-377; Ayrıca silsile-i ilmiye icazetname örnekleri için bkz. Yavuz, Yunus Vehbi, **a.g.e.**, 363-420.

112 ▪ Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış

duyulan iştiyakın bir göstergesi olarak görülebilir. Bu seyahatlerin bilgi alış-verişini gerçekleştirdiği gibi, kendilerini yenileme veya bilgilerini paylaşma fırsatı doğurduğu da muhakkaktır. Tahsilini tamamlayan bu kişiler memleketlerine döndükten sonra her biri, buldukları köylerde müderris ünvanıyla medrese açarak talebe yetiştirmişlerdir.

Of- Çaykara -Dernekpazarı-Hayrat'ın ilim seviyesi o günün şartlarına ve memleketin diğer bölgelerine göre çok yüksekti. Bu bölge ülke çapında meşhurdur. Nitekim 1869 tarihli Trabzon vilayet Salnamesine göre, bütün vilayette bulunan 397 medresenin 350'si yalnız Of'ta, 11'i Trabzon merkez ilçede, 11'i Vakfikebir'de, 1'i Akçaabat'ta, 8'i Sürmene'de bulunmaktaydı. Geri kalanlar diğer kazalardadır. Bu medreseler yüksek tahsil kurumları olduğundan dolayı öğrenim için başka bölgelerden bu kurumlara gelinirdi. Bu sayıma göre vilayetteki medreselerin % 90'ı Of'ta bulunmaktaydı. Aynı şekilde 82 müderrisle vilayetteki müderrislerin % 80'ine, 2364 öğrenci ile tüm öğrencilerin % 70'ine sahipti.⁴¹

Aynı salnameye göre, Trabzon merkez sancağında toplam 615 okulun olduğu ve bunların 191'inin, yaklaşık dörtte birinin, dönem sancağının en kalabalık yeri olan Of'ta bulunmakta idi. 1914 yılına ait İstanbul Şeyhülislâmlık arşivlerinde Of'ta 69 medrese, 69 müderris ve 1482 öğrenci olduğu belirtilmektedir.⁴² O tarihlerde Çaykara, Kadohor adı ile Of'un bir bucağı olduğundan oradaki medrese ve müderris sayısı da Of'a dâhildir.⁴³ Aynı dönemlerde

⁴¹ Albayrak, **a.g.e.**, I, 66-67.

⁴² Albayrak, Sadık, "1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara'da İlmî Hayat", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I, 16-19 Temmuz 2002, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 302-316. Aynı müellifin *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., I-V adlı eserine bakılabilir.

⁴³ Of medreselerinin bulunduğu beldeler ve öğrenci sayıları konusunda

İslam dünyasında herhangi bir kazada ve bilhassa köylerinde bu kadar medresenin bulunup bulunmadığı sorulmaya değerdir. Bu medreselerde binlerle ifade edilen öğrencinin öğrenim gördüğü düşünülürken yöre halkının ilime, eğitim-öğretime ne kadar önem verdikleri anlaşılmış olur.⁴⁴ Trabzon'un İngiliz Konsolosu W. G. Palgrave, "Of'taki kadar çok sayıda molla ve müftüye, Anadolu'nun hiçbir yerinde rastlanmaz" ifadesine yer vermektedir. Bu bilgiyi aktaran Michael E. Meeker de aynı kanaati paylaşmaktadır.⁴⁵ Bütün bu veriler, Of kazasının Osmanlıların sayılı ilim merkezlerinden biri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Of medreselerinde yetişen hoca ve müderrislerin ünü Osmanlı İmparatorluğunun diğer medreselerine kadar ulaşmıştır. Burada yetişen âlimlerin sadece yörede kalmadıkları, özellikle İstanbul'a giderek orada görev almak suretiyle eğitim-öğretim hizmetine devam ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim son devir ilmiye ricali üzerinde yapılan çalışmalarda, Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul İl Müftülüğü arşivinde bulunan yirmi bir dosyada yirmi bir Oflu âlimin hal tercümesi ve hizmet evrakı vardır. Bunlardan 12 kişinin günümüz Çaykara ilçesine bağlı köylerden olduğunu görmekteyiz. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte bu âlimlerin bir kısmı maarife, adliyeye geçtikleri veya dersiam olarak emekli olduklarından dosyaları başka yerlere gönderildiği anlaşılmaktadır.⁴⁶

bilgi için bkz. Albayrak, **a.g.m.**, 302-316.

⁴⁴ Umur, Of ve Of Muharebeleri, 25.

⁴⁵ Meeker, E. Michael, İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Kara Deniz'de Osmanlı Mirası, Çev. Tutku Vardağlı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005, 300; Naklen, Albayrak, Haşim, Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları, Sahaflar Kitapsarayı, İstanbul, 2008, 35.

⁴⁶ Albayrak, Sadık, **a.g.m.**, 302-303.

17. yüzyıldan bu yana Of yöresinde yaygınlaşan medreseler, bölge insanının eğitiminde etkin rol oynamışlardır. Bu itibarla geleneksel medrese eğitiminin uzun süre disiplinli bir ortamda sürdürülmüş olması nedeniyle sosyo-kültürel yapının oluşumunda dinin etkisini güçlü bir şekilde görmek mümkündür.⁴⁷ Of halkı müderrislere çok büyük değer verdiği gibi onlara saygıda asla kusur etmezlerdi. Müderrisin yanına geldiklerinde saygı olsun diye dizleri üzerinde oturur ve müderrisin sözlerini can kulağıyla dinlerlerdi. Her yıl kazanın birkaç köyünde icazet merasimleri düzenlenirdi. Bu icazet dualarına binlerce insan katılır ve meşhur âlimlerin nasihatlerini dinlerlerdi. Yapılan bu nasihatlerin tesiri halkın üzerinde görülür ve özellikle hırsızlık, içki, kumar, zina gibi ahlaka aykırı davranışların yapılması ve toplumsal kardeşliğin sağlanmasına büyük katkı sağlıyordu. Ayrıca hurafe ve batıl inanışların yayılması medreseler sayesinde engelleniyordu.⁴⁸ Bu icazet geleneği günümüzde hemen her sene Kur'an kurslarında okuyan öğrencilere yönelik olarak Ağustos ayında düzenlenmekte, yöre halkının etkin katılımıyla gerçekleşmekte ve katılımcılara yönelik dini sohbetler icra edilerek devam etmektedir.

Of medreselerinde çok sayıda ünlü âlimlerin yetiştiği anlaşılmaktadır. Bu konuda elimizde mevcut olan icazetnameleri çok önemli kaynak olarak görmekteyiz. İcazetlerdeki silsilelere yukarıda işaret etmiştik. Ancak şunu ifade etmemiz gerekir ki 17 ve 18. yüzyıllarda yetişen âlimlerin biyografileri hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Yalnız, Dernekpazarı Güney Mahallesi'nden Efendi oğlu İbrahim b. Ahmet b. Osman Efendi'nin 1719 tarihinde Of'un Yakıntaş(Yaranos) köyünde istinsah ettiği **Kitab-ı Pend-i Attar** adlı eserin sonunda şu ibare yazılıdır. "İbrahim bin

⁴⁷ Sarı, **a.g.m.**, 121-155.

⁴⁸ Umur, **a.g.e.**, 31-32. Umur, anlatılanları bizzat yaşayan kişidir.

Ahmet bin Osman, ketebehu fi karyeti Yaranos 1132.” (Bu kitap, İbrahim bin Ahmet bin Osman tarafından Yaranos'ta yazılmıştır.1132) Bu kayıttan sonra kitaba şu not düşülmüştür: “*Bu kitabın kâtibi İbrahim Efendi daha sonra hacca giderken Şam'da vefat etti ve orada defnedildi. Allah ona rahmet eylesin ve onu bağışlasın 1209.*” (M. 1794). Bununla birlikte Efendi oğlu İbrahim Efendi'nin oğlu müderris Mustafa Efendi'nin Rize'nin Güneysu(Botamiya) ilçesinde 1755-1781 yılları arasında müderrislik yaptığını istinsah ve aynı zamanda şerh ettiği kitapların sonuna düştüğü notlardan öğrenmiş bulunuyoruz.⁴⁹ Buradan hareketle Of yöresindeki yazma eserler üzerinde yapılacak araştırmalarda âlimlerin biyografileriyle ilgili bilgilere rastlanacağı şüphesizdir.

Burada Of'ta yetişen Mandan Hoca'dan bahsetmek istiyoruz. II. Abdülhamid döneminde İstanbul Yeni Cami'deki vaazlarıyla tanınan ve Mehmet Akif Ersoy'un Safahat adlı eserinde anlatılan Oflu Mandal(Mandan) Hoca, bugünkü Dernekpazarı ilçesinin Çalışanlar Köyü'nde doğmuştur. Akif, Safahat'ında Mandan Hoca'dan övgüyle ve uzunca bahsetmektedir:

...

“-Yeni Camide'ki vâiz, bileceksin belki?

-Bileceksin ne demek, Mandal'ı kim bilmez ki.

Tacı yok, tahtı yok, kendine mâlik sultan

Öldü biçare adam zannederim?

⁴⁹ Aliyyu'l-Kari'nin *Kaside-i Buseri* adlı kitabının H.1168, M.1755 yılında Rize Kasaba'sının Botamiya Vadisi'nde büyük nehrin yanındaki büyük mescitte tamamlandığı kaydı vardır. *Münyet'el-Musallî ve Ğunyet'el-Mübtedi* adlı eserin sonuna da “Hicri 5 Şevval 1189 tarihinde Cuma günü zeval vaktinde Botamiya'da tamamlandı” ibaresi düşülmüştür. *Tarikatı Muhammediye* adlı kitabı şerh etmiş ve sonuna şu kaydı düşmüştür. “Temme hazel kitap vadi Botamiya, nehr-i kebir, cami-i kebir, 4 Rebi'ul-evvel 1195 müderrisen. (Miladi Mart 1781). Belirtilen eserler kütüphanemizde bulunmaktadır.(Müellif)

-Hem çoktan.

Ne güzel söyledin, oğlum, hoca sultandı evet.

Yoktu dünyada esir olduğu bir kuvvet.”⁵⁰

...

Mandan Hoca, Yeni Cami’deki Abdülhamid aleyhtarı vaazlarından dolayı Erzurum’a gönderilir. Erzurum’a giderken Trabzon’a uğrar ve devrin valisi Kazım Kadri Paşa tarafından karşılanır. Vali Kadri Paşa kendilerine para teklif ederse de Mandan Hoca bunu kabul etmez. Trabzon’dan Erzurum’a giderek irşad faaliyetlerine devam eder.⁵¹

19. ve 20. yüzyılda yetişen âlimler hakkında epey malumat sahibiyiz. Bu bağlamda Hasan Umur, Of ve Of Muharebeleri adlı eserinde Of’un Baltacı deresi yöresinde yetişen 15 âlim ve kendi hocası Tayyip Zühtü Efendi’nin biyografileri hakkında bilgiler vermektedir.⁵² Bununla birlikte Umur, bizzat yaşadığı bir hatırasında Birinci Cihan Savaşı sırasında Of’ta 400 hocanın bulunduğundan söz etmektedir.⁵³ Her ne kadar dört yüz gibi bir rakamın oldukça fazla olduğu tartışılabilir gözükse de Of medreselerinin ne kadar aktif olduğunun bir kanıtı olarak görülmelidir. Ayrıca Haşim Albayrak’ın Oflu âlimlerin biyografileriyle ilgili çalışmaları dikkate değerdir.⁵⁴ Bu konuda aşağıdaki medrese tarikat ilişkileri başlığı altında daha ayrıntılı bilgiler verilecektir.

⁵⁰ Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Tertip eden, Ömer Rıza Doğrul, İnkılâp Kitabevi, Beşinci Basım, İstanbul, 1958, 413 vd.

⁵¹ Erdil, Halil, “*Mandan Hoca ve Asım’ın Nesli*” Dernekpazarı Haber Bülteni, Eylül 1991, Sayı:3, 14; Cansız, Mustafa, **a.g.m.**, 14.

⁵² Umur, **a.g.e.**, 33-40.

⁵³ Umur, **a.g.e.**, 105.

⁵⁴ Albayrak, *Of ve Çaykara I*, Cantekin Matbaası, Ankara, 1986; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, Sahaflar Kitap-sarayı, İstanbul, 2008. Ayrıca bkz. Kaban, Engin, *Hasan rami Efendi ve Çaykara Sosyal-Kültürel Hayatına Etkileri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Bursa, 1997.

3.2. Of'taki Medrese-Tarikat İlişkisi

Bilindiği üzere Osmanlıların kuruluş devrindeki resmi ulema ile tarikat önderleri arasında çekişmelerin yaşanmasına rağmen sonraki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nda da sülûlik kurumlaştı. Medreseler, dini daha ziyade statik ve donmuş kurallar içerisinde görerek karşı anlayışlara taviz vermeyen bir tutum içerisine girmiştir. Bu anlayışa tepki olarak tarikatlar bünyesindeki tekkelerde daha hoşgörülü ve daha sade bir din anlayışını benimseyip yaydıklarını söylememiz mümkündür. Ayrıca devletin diğer kurumlarının tarikatlarla olan ilişkileri çerçevesinde bu tarikatların devlet tarafından kontrol altına alınmasına imkân sağlamıştır.⁵⁵

Durum böyle olmasına rağmen Of'ta medrese geleneğinin güçlü bir şekilde yerleşmiş olması nedeniyle tarikat ve tekkeler uzun bir müddet yöreye girme imkânını bulamamışlardır. Bu konuda Mustafa Cansız'ın verdiği bilgileri aktarmakta yarar görüyoruz: *“Of'lular vaktiyle medresenin hâkimiyeti altında akide itibariyle ehlisünnet kalmışlar, Of'a Şüilik, tekke girmemiştir. 70 medrese mevcut iken bir tekke yapılmamıştır. Of'lular dindar olmakla hiç de mutaassıp⁵⁶ değildirler. Burada tarikatlardan ilk defa Nakşibendilik Erzurum'dan, sonra da Abdülhamit devrinde İstanbul'dan getirilmiştir. Bu tarikatın da burada tutunabilmesi medrese ile*

⁵⁵ Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul, İstanbul, 2003. 93,94; Bilgi için bkz.Ocak, Ahmet Yaşar, *Tasavvuf, Sufiler, Tarikatlar, Tekkeler*, Osmanlı Uygarlığı, 1, Kültür Bakanlığı Yay., 267-287; Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Rûhu ve Tarikatlar*, Sidre Yayıncılık, İstanbul, 1988; Öztürk, Yaşar Nuri, *İslâm Nasıl Yozlaştırıldı*, Yeni Boyut Yay. İstanbul, 2000, 600-616.

⁵⁶ Taassup, “bir kimsenin kendi inancından ve kendince hakikat kabul ettiği görüş ve kanaatten başka olan inanç, görüş ve kanaatlere ve bunları taşıyanlara karşı düşmanlık beslemesi ve onları boğup susturmağa kalkışmasıdır.” Bkz. Başgil, Ali Fuat, *Din ve Lâiklik*, Yağmur yayınevi, 6.Baskı, İstanbul, 1985, 153. Cansız, mutaassıp kelimesini bu anlamda kullanmıştır.

bağdaşabilmesindendi. Nakşilikten başka tarihte burada hiçbir tarikata yer verilmediği gibi bu tarikatın son mümessil-leri de sona ermiştir. Bu gün bu tarikata bağlılığın kalmadığı söylenebilir.”⁵⁷

Gerçekten de tarikat ve tekkenin bu bölgeye uzun bir müddet girememiş olması ve 19. yüz yılın ikinci yarısından itibaren ise sadece Nakşiliğin hızlı bir yayılma göstermesi önemli bir konu olarak görülmektedir. Bir kere Nakşiliği yöreye getirip yaymaya çalışanların bizzat yörede medrese eğitimi görüp, daha sonra tarikata giren kişilerin olduğu dikkat çekicidir. Yani bu tarikatın temsilcileri aynı zamanda iyi bir medrese tahsili görmüş kimseler olduğu karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yörede tarikat anlamında önemli etkinliği olan Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevi,⁵⁸ ilk medrese tahsilini Of’un Uğurlu beldesindeki medresede almıştır. Dolayısıyla medrese anlayışının haricine çıkabilecek bir din anlayışını gerçekleştirmeleri mümkün değildi. Daha doğrusu medrese ile tekkeyi bir arada bulundurabilme başarısını gösterebilmişlerdir.

Bunun yanı sıra II. Abdülhamid döneminde tarikat önderlerinin önemli bir güce sahip oldukları bilinen bir husustur. Nitekim Abdülhamid, gerek kırsal kesimdeki eşraf ve ulemaya gerekse birçok sufi tarikatına hoş görünmek için özel bir çaba sarfetmiştir. Halidiye-Ziyaiye tarikatının şeyhine sürekli akıl danışır. II. Abdülhamid, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi vefat ettiğinde Kanuni Sultan Süleyman’ın türbesinin girişine defnedilmesini emretmişti.⁵⁹ Şu halde güçlü medreselerin bulunduğu Of’a daha önce

⁵⁷ Cansız, **a.g.m.**, 13.

⁵⁸ Gündüz, İrfan, “Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevi”, *DİA*, 14, İstanbul, 1996, 276.

⁵⁹ Karpat, Kemal, *Osmanlı’dan Günümüze Elitler ve Din*, Timaş Yay. İstanbul, 2008, 173, 227.

girmeye cesaret edemeyen tarikatın yöreye ne şekilde girdiği daha iyi anlaşılmaktadır. Netice itibariyle 19. yüz yılın ikinci yarısından sonra medrese geleneğinin yanında tasavvufi yönü öne çıkan âlimlerin ağırlığının olduğu görülmektedir.

Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevi'nin meşhur haleflerinden müderris Yusuf Şevki Efendi⁶⁰ Dernekpazarlı olup, Nakşibendî tarikatının yörede yayılmasında önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kendi mahallesi olan Kondu medresesinde görev yapan Efendioğlu Müderris Ali Şakir Efendi ile aralarında her ne münakaşa geçmiş ise onun bu medresedeki görevine son vermiştir. Ali Şakir Efendi daha sonra Gürpınar(Mapsino) medresesine müderris olmuş, ancak Yusuf Şevki Efendi onu oradan da çıkartmıştır. Ali Şakir Efendi buradan çıktıktan sonra Sürmene'nin Asu beldesine gitmiş ve müderrisliğini orada sürdürmüştür.⁶¹ Bu iki âlim arasında geçen meselenin gerçekte ne olduğunu bilemiyoruz. Yalnız Yusuf Şevki Efendi'nin yöredeki etkinliği düşünüldüğünde Ali Şakir Efendi'nin tarikatlara karşı bir tutum içerisine girdiğini akla getirilebilir. Ayrıca Ali Şakir Efendi'nin güçlü bir din âlimi olması, iki âlim arasında çekememezliği de beraberinde getirmiştir⁶² dememiz mümkündür.

Yusuf Şevki Efendi'nin yanı sıra aynı dönemde Of ilçesine bağlı olan Rize'nin İkizdere ilçesine bağlı Güneyce(Varda) beldesinde ikamet eden Şeyh Osman Niyazi Efendi de Ahmet Ziyâeddin'in halefi olup, kurduğu tekkesinde

⁶⁰ Bilgi için bkz. Yıldırım, Arif, "Kondulu Yusuf Şevki Efendi", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, Eser Ofset, Trabzon, 2005, 572-576.

⁶¹ Günaydın, "Kondu'lu Ali Şakir Efendi", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, Eser Ofset, Trabzon, 476.

⁶² İki alim arasında çekememezliğin olduğu bilgisini Ali Şakir Efendi'nin torunu Ali Şakir Günaydın'dan dinledim. Kendileri ise bu bilgiyi dönemin âlimlerinden Çıkrık Süleyman Efendi'den dinlediğini ifade etmişlerdir.(Müellif)

bu yolda eğitim faaliyetleri yürütmüştür.⁶³ Bunun yanı sıra son devir müderris ve şeylerinden Of'un Gürpınar beldesinden Ahmet Öztürk(Mapsinolu Şeyh Ahmet Efendi)⁶⁴ ile Çalekli Dursun Nuri Feyzi Güven'in⁶⁵ de hem medrese geleneği hem de tasavvuf eğitimini bir arada yürüten önemli şahsiyetler olduğu zikretmeye değerdir.

Yusuf Şevki Efendi'nin vefatından sonra, damadı Ferşat Efendi, tasavvuf ağırlıklı diyebileceğimiz bir din eğitimi faaliyetini yürütmüş ve çok önemli bir üne sahip olmuştur. Ferşat Efendi aynı zamanda medrese eğitimi görmüş bir âlimdir. Samsun İdadisi'nde de öğretmenlik yapmıştır. Kendi köyünde medrese kurarak kırk yıl süreyle öğrenci yetiştirmiştir.⁶⁶

Of-Çaykara-Dernekpazarı-Hayrat yörelerinde yayılmaya başlayan Nakşibendilik tarikatı, bir kısım âlimler tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin ortadan kaldırılabilmesi için Yusuf Şevki Efendi *Hediyetü'z-Zakirîn ve Hüccetü's-Sâlikîn* adlı 60 sayfalık eserini 1903 yılında Mısır'da bastırmıştır.⁶⁷ Mustafa Cansız'ın hocası meşhur müderris Gargar Muhammed Müslim Efendi de tarikat yapılanmasına karşı çıkan önemli bir şahsiyettir. Ferşat Efendi'nin Çaykara'nın Yeşilalan(Holayisa) Köyü'nde açtığı tekkede, özellikle kadınlara yönelik yürüttüğü eğitim faali-

⁶³ Kara, İsmail, Gümüşhanevi Halifelerinden Şey Osman Niyazi Efendi ve Güneyce-Rize'deki Tekkesi, Dergah Yay., İstanbul, 2004.

⁶⁴ Yavuz, **a.g.e.**, Birinci Kitap, 185 vd; Kara İsmail, **a.g.e.**, Dergah Yay., 2. Baskı, 2009, İstanbul, 51.

⁶⁵ Cumhuriyet devri müderris ve Nakşi şeyhlerinden olan Dursun Nuri Feyzi Güven'in hayatı hakkında bilgi için bkz Yavuz, Yusuf Şevki, "*Dursun Nuri Feyzi Güven*", *DİA*; 14, İstanbul, 1996, 328, 329; Yavuz, Yunus Vehbi, **a.g.e.**, 214-218.

⁶⁶ Bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, "*Ferşat*", *DİA*, 12, İstanbul, 1995, 413,414; Baltacıoğlu, Şahmeran, "*Hacı Ferşat Efendi*",Çaykaralılar Haber-Yorum ve Kültür-Sanat Dergisi, Yıl:3, Sayı: 7, Temmuz 1994. 42; Yavuz, Yunus Vehbi, **a.g.e.**, 174-178.

⁶⁷ Yıldırım, **a.g.m.**, 574, 575.

yetlerinden dolayı Müslim Efendi, “Ferşat, Yeşilalan’da “fuhuş evi açtı” ifadesiyle çok ağır diyebileceğimiz eleştiride bulunmuştur. Böyle bir eleştiri yapmasına rağmen Ferşat Efendi vefat ettiğinde defin işlemlerini üstlendiğini de söylemeliyiz.⁶⁸ Şu halde eleştirmenin yanı sıra aradaki samimiyetin ne kadar ileri derecede olduğu da gözden kaçmamaktadır. Yöredeki tarikat oluşumlarına olumlu bakmayan din âlimlerinden biri de Mustafa Cansız’dır.⁶⁹

Görüleceği üzere Ahmet Ziyauddin Gümüşhanevi ekolünün bölgedeki etkinliği müderrisler kanalıyla gerçekleşmiştir. Hem müderris hem de tarikat şeyhi konumunda olan bu kişilerin yöredeki etkinliği diğer müderrislere nazaran daha baskın olduğunu söylememiz mümkündür. Devrin şartları dikkate alındığında bu durum normal karşılanabilir. Bu gün bile yukarıda adları geçen müderris-şeyhlerin bölge insanı tarafından daha iyi tanınıp hatırlanmaktadır. Ancak kanaatimizce medrese ekolü gelişerek devam edebilseydi yöre için daha hayırlı olabilirdi. Zira Of medreselerinin esas meşhur olduğu ve yetiştirdikleri âlimlerin ününün tarikat yapılanmasından çok önceye gittiğini görmekteyiz. Bu itibarla her halükarda medreselerin akılcı anlayışı toplumun geneli için daha sağlıklı bir yapı oluşturacağı muhakkaktır. Bütün bu bilgilerden sonra bu medreselerin nasıl bir eğitim-öğretim metodu takip ettikleri konusu akla gelebilir. Aşağıda bu konuya açıklık getirilecektir.

3.3. Eğitim-Öğretim Metodu

Of yöresindeki medreseler ve bu medreselerde yetişen müderris ve hocaların bölge ve ülkemizdeki etkinliğini eldeki kaynaklar çerçevesinde açıklamaya çalıştık. Bu kurumlarda yapılan öğretimin hangi usul ve esaslara bağlı

⁶⁸ Günaydın, *Cansız Hoca*, Heyamola Yay., İstanbul, 2007, 55, 144.

⁶⁹ Bilgi için bkz. Günaydın, *a.g.e.*, 147.

olarak yürütüldüğü konusu, tamamlayıcı bir unsur olarak önem arz etmektedir.

Medreseye gelen öğrenciye ilk önce Kur'an öğretilir. Sonra kabiliyeti varsa isteğe bağlı olarak hafızlık yaptırılır. Diğerlerine ise doğrudan Arapça öğretimi başlatılır. Hafızlık yapanlara hıfzını bitirene kadar Arapça okutulmazdı.

Arapça öğretimine Sarf⁷⁰ kitaplarından Emsile ile başlanır. Emsile-i muhtelif ezberlettirilir. Fiil çekimleri için el parmakları şeması kullanılır. Emsile'den sonra sırasıyla Bina, Maksud, İzzi, Merah⁷¹ kitapları okutulur. Öğrencinin yazıya alışması için günlük dersler deftere yazılır.

Sarf bittikten sonra Nahiv'e⁷² geçilir. Nahiv'e Avamil⁷³ kitabıyla başlanır. Bu esnada fıkıhtan Halebi,⁷⁴ hadisten Meşariku'l-Envar,⁷⁵ tefsirden Celaleyn kitaplarının okunmasına başlanır. Avamil'den sonra İzhar⁷⁶ kitabına geçilir. Nahiv devam ederken belirttiğimiz hadis, tefsir, fıkıh kitaplarının okutulmasına devam edilir. Kâfiye⁷⁷ kitabına geçilince fıkıhtan Mülteka kitabının okunmasına başlanır. Kâfiye'den sonra Molla Cami⁷⁸ kitabına geçilir. Bu esnada fıkıhtan Halebî adlı kitap bitirildiği için Mülteka'ya devam edilir. Muhtasaru'l-Meânî okunurken Beyzavi tefsirine baş-

⁷⁰ "Sarf ilmi, (biçim bilgisi, morfoloji) kelimenin istenilen manaya göre biçim değiştirmesini inceler." Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dil Bilgisi*, Şamil Yaynevi, İstanbul, Tarihsiz, 33.

⁷¹ Osmanlı Medreselerinde okutulan Arapça gramer kitaplarıdır.

⁷² "Nahvin konusu, kelimelerin cümle içindeki durumu, cümlenin düzen olarak kuruluşu ve kelime sonlarının cümle içindeki şeklidir." Maksudoğlu, Mehmet, **a.g.e.**, 219.

⁷³ Birgivi Muhammed Efendi'nin Arapça gramer kitabı.

⁷⁴ İbrâhim b. Muhammed bin İbrâhim Halebî'nin fıkıhla ilgili kitabı.

⁷⁵ Hasan b. Muhammed es-Sağani tarafından yazılan "Meşariku'l- Envar" adlı hadis kitabı.

⁷⁶ Birgivi Muhammed Efendi'nin Arapça gramer kitabı.

⁷⁷ İbni Hacib lakabı ile bilinen Nureddin ibni Abdurrahman'ın Nahiv ilmine dair eseridir.

⁷⁸ İranlı Abdurrahmân bin Nizâmeddin Ahmed'in Arapça nahiv kitabıdır. Müellif "Molla Cami" adıyla şöhret bulmuştur.

lanır.

Molla Cami bitirilince mantıktan İsağoji ve şerhleri (Tasavvurat, Tasdikat-Molla Fenari) okutulur. Daha sonra Meani'ye hazırlık olarak Muhammedü'l-Antaki'nin Metnü'l-Alaka'sı okutulur. Bundan sonra da Taftazani'nin Muhtasaru'l-Meani'si okutulduktan sonra Kelam (Akaid) dersine geçilir. Bu derste Şerh-i Akaid, daha sonra Ramazan Efendi ve Akaid-i Kesteli okutulur. En son olarak Molla Hüsrev'in Mir'atü'l-Usul ile Mirkati'l-Vusul kitabından fıkıh, tefsir ve hadis usulü dersleri okutularak dersler bitirilir.

Tatbik edilen bu eğitim-öğretimden sonra başarılı olan öğrenciler için bir tören düzenlenerek icazet (diploma) verilir. Buradan hareketle Osmanlı medreselerindeki öğretim usulünün benzer şekilde Of medreselerinde de yürütüldüğünü söylememiz mümkündür.⁷⁹

Belirtilen tedaris usulünün son temsilcilerinden biri olan Çaykara vaizi Hasan Rami Yavuz, vefat tarihi olan 1982 yılına kadar bu geleneği başarıyla yürütmüştür. Yetiştirdiği öğrencilerin pek çoğu dışarıdan imtihanları vererek İmam-Hatip Lisesi ve İlahiyat Fakültelerini bitirerek gerek Diyanet İşleri Başkanlığı, gerekse günümüz İlahiyat Fakültelerinde görevlerini sürdürmektedirler.

3.4. Kütüphaneler

Yörede yaklaşık üç asırlık bir geçmişi olan medreseleri, bünyelerindeki kütüphaneleri ve aynı zamanda müderris ve hocaların evlerindeki kütüphanelerini çok önemli birer kültür hazinesi olarak görmek gerekir. Cumhuriyetle

⁷⁹ Bakkaloğlu, **a.g.m.**, 338, 39. Osmanlı Medreselerinde okutulan derslerle ilgili benze ve farklılıklar için bkz. Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, I, 121 vd.; Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Derghay Yay., İstanbul, 1983, 189, 190; Akyüz, Yahya *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Üniversitesi Yay., 6.Baskı, İstanbul, 1997, 59; Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, 23, 24.

birlikte medreselerin kapatılması ve harf inkılâbının gerçekleştirilmesi neticesinde çok değerli binlerce yazma kitap gereği gibi muhafaza edilemediği için maalesef yok olmuşlardır.⁸⁰ Bununla birlikte savaşlar, yangın, ailede bu kitapları okuyup anlayabilecek birinin yetişmemesi vb. sebepleri de zikretmek gerekir.

Bu bağlamda Of'un Uğurlu beldesi'nde Ahmet Ziyâeddin Gümüşhânevi tarafından yaptırılan bir kütüphaneye sahip olduğu zikretmeye değerdir. Gümüşhânevi ilk tahsilini yapmış olduğu bu beldeye o dönemde mevcut ve meşhur olan medrese ve külliye'nin yanında 1868 yılında şimdiki kütüphaneyi yaptırmıştır. 1285/1869 tarihli vakfiyenin çıkarılan örneğindeki ifadeye göre Gümüşhânevi, bu kütüphaneye iki yüz cilt basma ve yazma kitap ve çeşitli risaleler vakfetmiştir. Buradan da anlıyoruz ki bu belde dönemi itibariyle önemli bir ilim merkezi idi.⁸¹

Ahmet Ziyâeddin Gümüşhânevi tarafından yaptırılan kütüphane binası günümüzde de varlığını muhafaza etmektedir. Ancak belli dönemlerde amacı dışında da kullanılmıştır. Ders yapılan sınıf olarak kullanılmanın haricinde kahvehane olarak bile kullanılmıştır. Hatta bir aralık binayı yıkma düşüncesi bile ortaya atılmış, daha sonra vakıflara devredilerek yıkılmaktan kurtarılmıştır. 1930'lu yıllarda kütüphanedeki kitaplar atılmış, dağıtılmış, yakılmış, kısaca yok edilmiştir. Şu anda kütüphanede mevcut olan kitaplar için Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca şunları söylemiş: "*Şu gördüğünüz kitapları eşim Ayşe Hanım ile mezarlıktan toplayıp muhafaza ettik.*"⁸² Günümüzde tarihi bir yapı olarak

⁸⁰ Sarı, **a.g.m.**, 121-155.

⁸¹ Gündüz, İrfan, **a.g.m.**, 276. Uğurlu Belediyesi'nden temin ettiğimiz Ahmet Ziyâeddin Gümüşhânevi ile ilgili hazırlanan iki sayfalık belge; Kütüphanenin vakıf kayıtlarıyla ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 01.11.1974 sayılı yazısı.

⁸² Günaydın, *Karadeniz Güneşi ...*, Selçuk Ofset Matbaası, Kahraman-

varlığını muhafaza eden kütüphane içerisinde pek çok yazma eser bulunmasına rağmen, istifade edecek kimse olmadığından kapalı tutulmaktadır. Bir ara Kültür Bakanlığı mevcut kitapların pek çoğunu değerlendirmek için almış; ancak yapılan girişimler sonucu kitaplar tekrar kütüphaneye getirilmiştir.

Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi Rize, Bayburt ve Of'ta inşa ettirdiği kütüphanelere çok sayıda kitap vakfetmiştir. Bu kütüphanelerin mütevelliliğine yukarıda adı geçen Feriât Efendi getirilmiştir. Of'un Uğurlu beldesinde bulunan kütüphanenin haricindekiler günümüze kadar maa- lesef gelememişlerdir.⁸³

Dernekpazarı Güney Mahallesi Efendi oğullarından müderris Hüseyin Rahmi Efendi'nin zengin diyebileceğimiz bir kütüphanesi vardı. Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların bölgemizi işgal etmeleri ve içindeki Ermeni askerleri tarafından Hüseyin Efendi'nin şehit edilmesiyle birlikte kütüphanesi de dağıtılmıştır. Yine Efendi oğullarından müderris Ali Şakir Efendi'nin kitaplarından hiç biri günümüze kadar gelmemiştir. Bunun sebebi ise kendisinden sonra ailesinde din hocasının yetişmemesine bağlanabilir. Nitekim aynı sülaleden Ali Efendi ve oğlu Mehmet Rüşti Günaydın, din görevliliğini bir meslek olarak yürüttükleri için bazı yazma eserler muhafaza edilerek günümüze kadar gelmişlerdir.⁸⁴

Çaykara'nın Işıklı (Huşo) Mahallesiindeki Numanzadeler diye bilinen aile, ilim adamlarıyla meşhurdur. Aynı zamanda yetiştirdikleri âlimlerle yörenin ilmî hayatına önemli katkı sağlamışlardır. Günümüze kadar gelen kü-

maraş, 2004, 27.

⁸³ Yavuz , "Feriât", *DİA*, 12, İstanbul, 1995, 413,414; Kara, **a.g.e.**, 2. Baskı, 2009, İstanbul, 18-23.

⁸⁴ Bu kitaplar kütüphanemizde muhafaza edilmektedir.(Müellif)

tüphanelerinde yüzün üzerinde yazma eser bulunmaktadır. Kitaplar, konu itibariyle Kur'an tefsiri, kıraat ve tecvid, hadis, fıkıh, akaid, tasavvuf, Arap dili ve edebiyatı, Farsça, mantık, felsefe, coğrafya alanlarında yazılmış eserlerden oluştuğu belirlenmiştir.⁸⁵ Bu tutum, Of geneline teşmil edildiğinde her ne kadar bazı ailelerde yazma eserler bulunsa bile büyük çoğunluğunun yok olduğu söylenebilir.

Bir husussa işaret etmekte yarar görüyoruz: Of'ta pek büyük âlimler⁸⁶ olmasına rağmen bizzat bu âlimlerin yazdıkları ve orijinal bir eser olarak günümüze gelen eserleri olduklarını maalesef bilemiyoruz. Ancak var olduğu kuvvetle muhtemeldir. Çünkü yazılan eserlerin günümüze kadar gelme imkânı bulamadığı gibi var olanların da gün yüzüne çıkarılmadığı kanaatindeyiz. Zira Efendi oğullarından Mehmet Efendi b. İbrahim Efendi b. Mustafa Efendi..., Şeyh Allame Ebu'l-Hasan Siraceddin Ali İbn-i Osman el-Uşî'nin Arapça nazm halindeki **el-Emali** adlı eserini Türkçe olarak şerh etmiştir. Eserin giriş kısmında şu ifadeler yer vermiştir : *"...Bu fakir Of'lu hakîr maruf beynel enami bil aczi vetaksîr eder ki Ehli Sünnet Mezhebi üzere İlm-i Akâid'i külliyyen müştemil ve Havariç ve Mutezile'nin akvali türrehatlarını reddi mütezammın münazzır fehûl olan nazm-ı Emali beyanı Arabî ve lügati Arabî olduğundan Türki lisana tahvil eyledim. Ammeye faydalı olsun için..."* (**EK: 1**) Beyitlerin anlamlarını bir bir vermemiştir. Doğrudan şerh etmiştir. Eser 44,5 varak yani 89 sayfa olup, beyitler kırmızı, metin ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Sonunda: "Harrarahu(onu yazdı)

⁸⁵ Yıldız, Kemal, *1700ve 1800'lü Yıllarında Çaykara'nın İlim ve Kültürel Atmosferini Gösteren Bir Örnek (Çaykaralı Numanzadeler)*, Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yay., Hazırlayanlar: Hasan Hüsnü Durgun-İsmail Sarı-Orhan Durgun, Seçil Ofset, İstanbul, Aralık, 2005, 457-467.

⁸⁶ Şakir Şevket, **a.g.e.**, 98.

Mehmet b. İbrahim b. Mustafa b. İbrahim. Şemsiye: 20 Mayıs 1271, Kameriye: 16 Ramazan Cum'a günü öğle vakti" yani 1855 yılında yazıldığı notu düşülmüştür.⁸⁷

Mehmet Efendi'nin Kelâm ilmi ile ilgili bir kitabın yazılması öyle az ilimle olacak bir iş değildir. Bu itibarla en zor alanda söz söyleme cesaretini gösterdiğine göre ilminin hayli yüksek olduğunu tahmin etmek zor değildir. Nitekim kitabın metnine bakıldığında terminolojiye hakim olduğu açıkça görülür. Bu itibarla kaleme aldığı el-Emâlî şerhi Kelâm ilmi tarihi açısından değerli olduğunu belirtmekte yarar görüyoruz. Bununla birlikte ileri sürdüğü görüşler tenkide açıktır. Zira yapılan şerh, Üşî'nin görüşlerini ispat etmeye çalışmaktadır. Hâlbuki eleştirel bir bakış açısıyla kaleme alınmış olsaydı elbette daha değerli olurdu. Ancak yazar, eserinin girişinde maksadının ehlisünnet dışındaki mezheplerin görüşlerini reddeden Üşî'nin eserinin Türk toplumu tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için böyle bir çalışmayı yaptığını dile getirmiştir. el-Üşî'nin el-Emali adlı eserine Arapça şerhlerinin yanı sıra Türkçe şerhleri de yapılmıştır.⁸⁸ Tabii ki Of'ta yapılan bu çalışmadan günümüze kadar kimsenin haberi olmamıştır. Buradan hareketle, Of lu din âlimlerinden hiç olmazsa bazılarının orijinal diyebileceğimiz çalışmalar yapmış oldukları kuvvetle muhtemeldir. Geç kalmadan Of yöresinde ellerinde yazma eser bulunduranların bu eserleri ilgili yerlere teslim ederek araştırmacıların istifadesine sunulmalarının pek çok yönden önem arz ettiğini belirtmek isteriz.

⁸⁷ Eser kütüphanemizde muhafaza edilmektedir. (Müellif)

⁸⁸ Bilgi için bkz. M. Sait Özervarlı, "el-Emâlî", *DİA*, İstanbul, 1995, 11, 73-75; Ayrıca Bekir Topaloğlu, Sirâceddin Ali b. Osman el-Üşî'ni bu eserini açıklamalı olarak *Emâlî Şerhi* adıyla Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları tarafından bastırılmıştır.

3.5. Of Medreselerinin Gerileme Sebepleri

Osmanlı medreselerindeki öğretimin gerilemesinin nedenleri ile ilgili pek çok faktörün rol oynadığı bilinmektedir.⁸⁹ Eğitim kurumları olan medreselerin gerilemeye yüz tutmasının sebeplerinin, Of medreseleri için de kısmen geçerli olduğunu söylememiz mümkündür. Of medreselerinde yetişen ve aynı zamanda dönemin medrese ve mekteplerinde görev yapan Hasan Umur'un⁹⁰ yörenin medreseleri ile ilgili düşünce ve önerilerini önemsediğimiz için aktarmayı yararlı görmekteyiz. Medreselerin ıslah edilerek yaşatılması gerektiği kanaatinde olan Umur, bu eğitim kurumlarının gerileme sebeplerini üç maddede toplamaktadır:

1. Medreselerin mutlak gerekli olan ilimlerden mahrum olması
2. Öğretim metodunun uygun olmaması
3. Medreselerden imtihanın kaldırılması

Umur, ilimlerin hayli gelişme gösterdiği bir dünyada mutlaka bilinmesi gereken matematik, tarih ve coğrafya gibi ilimlerin medreselerde okutulmadığı ve bundan dolayı da medrese öğrencilerinin dünyadaki gelişmelerden habersiz kaldığı, böylece ilmin dışına itildiğine vurgu yaptıktan sonra hiç olmazsa medreselere rüştiyelerden mezun olanların kabul edilmesinin sağlanması gerektiğini, ancak bunun da gerçekleşmediğini belirtmektedir. Rüştiyeyi bitirmiş ve daha sonra medreseden mezun olan din görevlilerinin tarih ve pozitif bilimleri de bilmesi onu güçlü kılacağı ve toplumu dinden kaynaklanmayan hurafelerden uzak tutarak sağlıklı bir yapı oluşacağına işaret etmektedir.

Din âlimi olmanın en önemli şartlarından biri de Arapça'nın öğrenilmesidir. Ancak eski metodların uygu-

⁸⁹ Atay, **a.g.e.**, 133-154.

⁹⁰ Umur, **a.g.e.**, 25-40.

lanması yüzünden bunun gerçekleştirilemediğini görmekteyiz. Üstün zekâlı olanlar hariç, on yıl Arapça okutulmasına rağmen medreselerden mezun olan öğrencilerin bu dili konuşamadıkları gibi Arapça bir metni tercüme bile edememektedirler. Umur, bu konuda şu misali vermektedir. İlk mektepten mezun olan iki eşit öğrenciden birini medreseye, diğerini de Galatasaray lisesine gönderelim. Yedi sene sonra bunları imtihan edelim. Galatasaray'da okuyan öğrenci yazı, hesap, coğrafya, tarih, kimya, fizik, cebir gibi ilimlerle beraber Fransızca'yı da öğrenmiş olduğunu görürüz. Medresede okuyan öğrenci ise Arap dilinden pek bir şey anlamadığı gibi tarih, matematik, coğrafya gibi derslerden hiç bilgisi yoktur. Öğrencilerin ikisi de Türk çocuğudur. İşte medreselerdeki başarısızlığın önemli sebeplerinden birinin öğretim metodlarından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

Günümüz İmama-Hatip ve İlahiyat Fakültelerindeki Arapça öğretiminin henüz sağlıklı bir yapıya kavuşturulmadığını üzümlere görmekteyiz. İlahiyat Fakültelerinden mezun olan öğrencilerin büyük çoğunluğunun Arapça'yı öğrenme konusunda medrese öğrencilerinden daha da geride olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Bu kurumlarda görev yapanların, büyük oranda bu tespite katılacaklarından şüphe etmemekteyiz. Ayrıca bu konuda ciddi adım atıldığını ve meselenin halledildiğine dair bir metodun uygulandığına şahit olmuş değiliz. Hasan Umur'un yukarıda yaptığı karşılaştırmanın hala geçerli olduğunu görmek üzüntü vericidir. İlahiyat Fakültelerine yeniden hazırlık kurulmasının umarız çözüme katkısı olur. Ancak öğretim metodlarının yeniden gözden geçirilmesinde büyük fayda olduğu unutulmamalıdır.

Umur, Of medreselerindeki ayrı bir usulsüzlüğe daha dikkatimizi çekmektedir. O da şudur: Bir müderrisin okuttuğu ders çeşidi ve saatinin sınırları aşmasıdır. Yük-

130 ▪ Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış

sek okul veya lisede bir hocanın verimli olması açısından haftada en fazla 20 saat ders okutabileceği dikkate alındığında –Hasan Umur’a göre bu en yüksek bir gayrettir- bir müderris haftada 50 saat ders verdiği ve sarf, nahiv, mantık, tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi derslerin hepsini bir günde okutuyordu. Bu itibarla hocanın ne anlattığı ve öğrencinin ne anlayabileceğinin haklı olarak sorulması gerektiğini vurgulamaktadır.⁹¹

Umur, dönemin padişahının medreselerde yapılan imtihanları kaldırmakla bu eğitim kurumlarına en büyük darbeyi vurduğu ve medreselerin zaman içerisinde asker kaçaklarının yuvalandıkları yerler haline geldiği kanaatinde-dir.⁹²

Of’taki mektepleri teftiş etme görevini üstlenen Hasan Umur, bu vesileyle medrese müderrisleriyle daha yakın görüşme imkânı elde etmiş ve medreselerle ilgili yapılması gerekenleri bir rapor halinde dönemin Of Müftüsü Bakkaloğlu Hüseyin Efendi’ye⁹³ sunmuştur. Rapor-da, ‘medreselerde takip edilen öğretim metotlarının artık özelliğini kaybetmeye yüz tuttuğu belirtilerek, Of’ta tek bir medrese kurulup, çağa ve yaşama uygun bazı derslerin ilavesiyle yeni bir anlayışla öğretime devam edilmesini ve merkez olarak da Uğurlu(Çifaruksa) beldesini önermiştir. Bununla

⁹¹ Umur, **a.g.e.**, 25-32.

⁹² Medreselerin kapatılması ile ilgili devrin Maarif Vekili Vasıf Çınar, “... Medreselerde 18 bin talebe okumaktadır. Bu on sekiz bin talebenin altı bin kadarı mekteplerde mevcuttur. Geri kalan on iki binini medreseye ismini kaydettirmiştir, vesikasını almıştır, ondan sonra bakkallık, esnaflık yapmaktadır. Arkadaşlar, tedrisi dini bu mudur?... Bkz. Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1990, 51; Ayrıca bkz. Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, Eser matbaası, İstanbul, 1977, 5, 1737-1742.; Ayhan, Halis, *Türkiye’de Din Eğitimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı yay., İstanbul, 1999, 28,29.

⁹³ Bakkalzade Hüseyin Efendi hakkında bkz. Albayrak, Haşim, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, Sahaflar Kitapsarayı, İstanbul, 2008, 111-114.

birlikte dışarıdan gelecek hocaların masraflarının bir şekilde karşılanması ve müdürlüğünün de Müftü Bakkalzade Hüseyin Efendi tarafından üstlenilmesini istemiştir. Umur, müftü Hüseyin Efendi'nin açık fikirli ve hayatın gerçeklerini görebilecek ileri görüşlü olmasına rağmen ülkenin içinde bulunduğu savaş durumu nedeniyle yapılan önerilerin fiiliyata geçirilememiş olabileceğini ifade etmekle birlikte, raporunun müftü Bakkalzade tarafından önemsenmediğini, hatta küçümsendiğini, zira daha sonra rapordan kendisine hiç bahsetmediğini ve bu ihtimalin daha güçlü olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁴

Buradan hareketle Of yöresinde yaygın olan ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı günümüz Kur'an kurslarıyla ilgili aynı düzenlemenin yapılması gerektiğini belirtmemiz gerekir. Zira bu yörede pek çok Kur'an kursu faaliyetlerine devam etmektedir. Bu dağınık yapıyı ısrarla sürdürmenin değişik gerekçeleri olabilir. Biz de, merkez olarak, tarihi doku ve alt yapı itibarıyla Uğurlu beldesinin uygun olacağını söyleyebiliriz. Nitekim Uğurludaki "Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'an Kursu" faaliyetlerini günümüzde de sürdürmektedir. Ancak, Hasan Umur'un önerisinin dikkate alınmadığı gibi bu önerinin de pek dikkate alınacağını sanmıyoruz. Bununla birlikte geleneğin önemli olduğunu, ancak öğrenci merkezli eğitim anlayışının dikkate alındığında bu dağınık yapıdan kurtulmanın başarı açısından önem arz ettiğini ve kaynakların daha rasyonel kullanılabilceğini vurgulamakla yetiniyoruz.

Müesseseler ve özellikle eğitim kurumları ve öğretmenleri çağın gerekli kıldığı donanıma sahip olamadığı müddetçe hayatini devam ettirebilmeleri oldukça zordur. Nitekim medreseler bu hususta gerekli değişim ve dönüşümü

⁹⁴ Umur, **a.g.e.**, 28.

gerçekleştiremediği için kapanmışlardır. “Medreseler mesdüd değil, münseddirdir” Yani onları gelip birisi kapatmadı. Onlar kendilerini kapattılar.”⁹⁵

3.6. Of Medreselerinin Kapatılması

3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldıktan sonra Maarif Vekili Vasıf Çınar, Mayıs ayında yayınladığı bir genelge ile bütün medreseleri kapatmıştır.⁹⁶ Of'ta bulunan medreseler de bu kanun gereği kapanmak zorunda kalmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanununun dördüncü maddesi⁹⁷ gereği olarak açılan 29 İmam-Hatip Mektebinden birinin Of'ta açıldığını, ancak bunun da 1930 yılında kapandığını görüyoruz. Bununla birlikte din eğitime bazı kısıtlamaların getirildiğini ve bunun sıkı takibe tutulduğu da bilinmektedir.

Of'taki medreselerin kapanmasıyla birlikte din tedrisatının da bittiğini, bu bölge için söylememiz mümkün değildir. Burada değişik faktörlerden bahsetmek mümkündür. Bir kere medreseden yetişen pek çok âlim henüz hayattaydı. Bunun haricinde coğrafi konum itibarıyla Of-Çaykara istikametindeki Solaklı deresiyle ayrılan vadinin sırtları ve tepelerindeki yerleşim alanlarını kontrol edebilmek oldukça güçtü. Zira köylere ulaşabilmek için araç yolu yoktu. Dolayısıyla kontrol için gelecek olan güvenlik görevlilerinin yaya yolunu takip etmek zorunda kalması nedeniyle doğrudan müderrislerin tedris faaliyetlerini gözlemleyebil-

⁹⁵ Okur, M.Zeki, “İslam’ın Dünya Görüşü Açısından Son Osmanlı Medreseleri”, Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yay., Hazırlayanlar: Hasan Hüsnü Durgun-İsmail Sarı-Orhan Durgun, Seçil Ofset, İstanbul, Aralık, 2005, 292-301.

⁹⁶ Ayhan, a.g.e., 28,29.

⁹⁷ Madde 4: “Maarif Vekâleti, yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek üzere Dârülfünun’da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.”

mesi hayli zordu. Bir diğer sebep ise, köye giriş yollarına nöbetçi konulduğu ve denetlemeye gelenleri gördüğünde süratli bir şekilde haber verilerek tedrisata ara verildiği yörede en çok anlatılan hususlardan biridir. Bizce en önemli sebeplerden biri ise, Of halkının dine ve din hizmetlerini yürütenlere olan saygı ve bağlılığıdır. Bu itibarla tedrisatı sürdüren müderrisler şikâyet konusu yapılmamış, aksine korunmuşlardır. Hocalarla ilgili bir durum olduğunda yetkili kişiler araya girerek meselenin büyütülmesini önlemişlerdir. Bütün bu sebeplerden dolayı bir şekilde Of'ta din eğitimi ve öğretimi, eski canlılığı kadar olmasa bile, hayatiyetini sürdürmüştür. Bu bağlamda Ferişt Efendi, Gargar Muhammed Müslim Efendi,⁹⁸ Tayyip Zühtü Efendi,⁹⁹ Durşun Nuri Feyzi Güven, Mustafa Cansız, Mehmet Rüştü Aşikkutlu, Hasan Rami Yavuz, Yusuf Bilgin vs. adlı şahsiyetler ve gayretleri anılmaya değerdir.¹⁰⁰ Bu âlimler ve yetiştirdikleri din hocaları ülkemizin çok partili hayata geçme süreci olan 1945'li yıllardan itibaren gerek resmi ve gerekse gayri resmi olarak ülkemizin pek çok yerinde halkımızın din hizmetlerini ifa etmek için büyük gayret göstermişlerdir. Bu açıdan kendilerini rahmet ve minnetle anmak bizim için kadirşinaslıktan öte bir borçtur.

Sonuç

Of, Trabzon'un Fatih Sultan Mehmet tarafından

⁹⁸ Kaban, Engin, *Hasan rami Efendi ve Çaykara Sosyal-Kültürel Hayatına Etkileri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Bursa, 1997, 23; Albayrak, Haşim, **a.g.e.**, 157.

⁹⁹ Umur, **a.g.e.**, 37-38; Yavuz, **a.g.e.**, 138-144.

¹⁰⁰ Of'un din hocası yetiştirme özelliği folklorla da girmiştir. Karadeniz sanatçısı merhum Erkan Ocaklı'nın "Trabzon'un Kazaları" adlı eserinin son dörtlüğü şöyledir:

Derin hocalar çıkar
Of ile Çaykara'dan,
Allah'ım ayırmasın
Bizi Müslümanlıktan.

1461 yılında fethedilmesinden yüz sene sonra Maraşlı bir Türk âlimi olan Osman Efendi tarafından Müslümanlaştırılmıştır. Yörenin İslamlaştırma faaliyeti aynı zamanda Osmanlı devlet politikası gereği bölgeye yerleştirilen pek çok Müslüman Türk aileleri tarafından devam ettirilmiştir.

Of yöresi, Müslümanlaşmadan önce Hıristiyan din adamlarının yetiştiği önemli merkezlerden biriydi. Bir anlamda, Müslüman olan Hıristiyan din adamları öncülüğünde, mevcut altyapı 16. yüzyılın sonlarından itibaren medreselere dönüşerek yaygınlaşmaya başlamıştır. Medreselerde Osman Efendi'nin yerleştiği *Ehl-i Sünnet* ekolü devam ettirilmiştir. Bu medreselerde yetişen âlimler ülkemizin pek çok bölgelerinde görev yapmış ve "Ofu Alimler" veya "Ofu Hocalar" diye şöhret bulmuşlardır.

Of medreseleri bölge insanının eğitiminde etkin rol oynamışlardır. Bu itibarla geleneksel medrese eğitiminin uzun süre disiplinli bir ortamda sürdürülmüş olması nedeniyle sosyo-kültürel yapının oluşumunda dinin etkisini güçlü bir şekilde görmek mümkündür. Durum böyle olduğu için, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde tarikat ve tekelerin resmi kurum olarak faaliyet göstermelerine rağmen, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar hiçbir tarikat Of'a girebilme fırsatını bulamamıştır. Bu durum, medrese eğitimi ve bu medreselerdeki âlimlerin halkın üzerinde ne kadar etkin olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Medreselerin akılcı ve kitabi bilgiye dayalı eğitim anlayışı sağlıklı bir toplum meydana getirme açısından son derece dikkate değerdir. Yöreye sadece Nakşilik girebilmiş ve bu tarikatın tutunabilmesi de şeyhlerinin aynı zamanda iyi bir medrese eğitimi görmeleri ve medrese ile tekkeyi aynı mekânda yürütebilme başarısını göstermelerinden kaynaklanmıştır diyebiliriz. Bununla birlikte tarikat-tekke anlayışına karşı çıkan âlimler de olmuştur. Ancak özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında tarikat şeyhlerinin halkın dinî eğitiminde daha etkin olduğu da bir vakıadır.

Of medreselerinden din âlimleri yetişmesine rağmen bizzat kaleme aldıkları ve günümüze kadar gelebilen eserlerine şahit değiliz. Ancak bu tespitimiz, Of lu âlimlerin yazdıkları “hiçbir eser yoktur” anlamına gelmez. Medrese ve müderrislerin kütüphanelerinin çoğunluğunun sistemli bir şekilde korunarak günümüze kadar geleme yişi bizi bu tür eserleri görmekten mahrum bırakmıştır. Bu durum gerçekten üzüntü vericidir. Ancak günümüzde bile atalarından kalan yazma eserleri evlerinde muhafaza eden şahısların kütüphanelerinde yazma, hatta dönemine göre orijinal bir eserle karşılaşmamız mümkündür.

1924 yılında medreselerin kapatılmasıyla birlikte zaman içerisinde din eğitime bazı kısıtlamaların getirildiği bilinmektedir. Of medreseleri kanunen kapatılmış olsa bile, informel olarak müderrislerin evlerinde bir şekilde din eğitimi devam etmiştir. Çünkü müderrislerin çokluğu ve yörenin coğrafi koşullarının müsait olması din eğitiminin devam etmesini sağlamıştır. Aynı zamanda yöre halkı mutaassıp olmayıp, ancak dindar olmaları hasebiyle tedrisatın devamı konusunda dayanışma içerisine girdikleri de bir gerçektir. Bu bağlamda devletle yöre insanı arasında küçük olaylar meydana gelmiş olsa bile çok olumsuz denebilecek hadiseler yaşanmamıştır. Bu itibarla din eğitime getirilen kısıtlamaların olduğu dönemde Of, fasilasız din eğitime devam etmiştir.

1945’li yıllardan itibaren demokrasiye geçme çabaları çerçevesinde dine ve dini hayata bakışın değişmeye başlamasıyla birlikte, burada yetişen hocalar ülkemizin pek çok yerlerine dağılarak milletimizin din hizmetlerine önemli katkılar sağlamıştır. Bununla birlikte Of’un Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatına yetişmiş eleman veren bir konumu olduğunu da zikretmek isteriz. Şu ifadeyi kullanmak yerinde ise eğer, **“Of medreseleri tarihi misyonuna uygun olarak Türk milletine olan hizmetini yerine getirmiştir”** demeyi abartı olarak görmemek gerekir.

EK: 1

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله رب العالمين الذي سكن الأبرار في مقام أمين
وصير الجار في نار جهنم مكين وصل على محمد حبيبك شفيع
المدنيين وعلى آله وصحبه أجمعين والذين أتبعوه
يا حسنين إلى يوم الدين اللهم اجعلنا من عبادك الصالحين
تحرر من تشاء وتذل أخربن فاجعل عرصة ما سعى الفقير
برضائك قرين ونفعا عامتا وعلة فوز يوم الدين يوم
تولون مدبرين وما توفيق سواك يا معين فالله خير
حافظا وصوارحهم الرحمن **أما بعد** بو فقير أو فقير
موقوف بين الأنام بالعجز والتقصير يدركه أهل سنت
مذهبي ورتبه علم عقايدي كليا شتمل وخوارج ومعتزلة نك
اقوال ترها تلويح وذي ستمين سطر محول اولان نظم آمالي
بباين عزبي ولغابن غرابي اولدوغندن مركي لسانه تحويل
ايلديم عامية نبيع اولسون ايجون مصيف اولان ايام
الهدى شيخ علامية ابو الحسن سراج الدين علي ابن
عثمان

الموسى ينصص تم الانسان
ولا يزيد في رزقه اليه
ولا يزداد صدقة
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين الذي
سكن الأبرار في مقام أمين
وصير الجار في نار جهنم
مكين وصل على محمد حبيبك
شفيع المدنيين وعلى آله
وصحبه أجمعين والذين أتبعوه
يا حسنين إلى يوم الدين
اللهم اجعلنا من عبادك
الصالحين تحرر من تشاء
وتذل أخربن فاجعل عرصة
ما سعى الفقير برضائك
قرين ونفعا عامتا وعلة
فوز يوم الدين يوم
تولون مدبرين وما توفيق
سواك يا معين فالله خير
حافظا وصوارحهم الرحمن
أما بعد بو فقير أو فقير
موقوف بين الأنام
بالعجز والتقصير يدركه
أهل سنت مذهبي ورتبه
علم عقايدي كليا شتمل
وخوارج ومعتزلة نك
اقوال ترها تلويح وذي
ستمين سطر محول اولان
نظم آمالي بباين عزبي
ولغابن غرابي اولدوغندن
مركي لسانه تحويل ايلديم
عامية نبيع اولسون ايجون
مصيف اولان ايام الهدى
شيخ علامية ابو الحسن
سراج الدين علي ابن
عثمان